ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Лазаревич Євгенії Юріївни

«*Візантійський хор* М. Антоновича в контексті європейського хорового виконавства другої половини XX століття»,

представлену до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 – музичне мистецтво

Глобалізаційні процеси сучасності зумовлюють увагу науковців не тільки до категорій загального (всезагального), але й до особливого та одиничного. Категорія особливого виражає діалектичний взаємозв'язок всезагального й одиничного. В цьому ракурсі постає проблема творчої особистості в іноетнічних умовах, зокрема митців-українців, як особливе, а інколи і феноменальне.

Музичне діаспорознавство як новий напрям сучасного українського мистецтвознавства утверджується і розвивається насамперед львівською науковою спільнотою. Статті і монографії докторів мистецтвознавства, професорів Стефанії Павлишин, Любові Кияновської, Юрія Ясіновського, професора Наталі Кашкадамової, опубліковані в перші роки незалежності України, стимулювали написання кандидатських (О. Білас, І. Дем'янець, І. Комаревич, Н. Костюк, М. Кулиняк, Л. Лехник, О. Мартиненко, В. Мішалов, Л. Обух, Д. Оленюк, О. Паріс, О. Попович, Т. Прокопович, С. Царук, О. Чигер), а згодом і докторських (В. Дутчак, Г. Карась) дисертацій. В них осмислюються як загальні процеси творення і розвитку музичної культури діаспори, так і діяльність окремих її постетай.

Персоналістичний напрям музичного діаспорознавства сьогодні представлений ґрунтовними роботами про композиторів (Я. Барнича, М. Кузана, І. Соневицького), співаків (С. Крушельницьку, І. Маланюк, М. Менцинського, О. Мишугу, М. Скала-Старицького), піаністів (Л. Колессу), скрипалів (О. Крису), музикознавців (В. Витвицького, Є. Цегельського) та диригентів (А. Гнатишина, Д. Котка, Н. Городовенка). З огляду на це, звернення до феноменальної

особистості диригента, співака і музиколога Мирослава Антоновича є логічним і оправданим.

Актуальність дисертації п. Є. Лазаревич, яка зумовлена прагненням комплексно осмислити естетико-стильові особливості виконавської діяльності *Візантійського хору* під керівництвом Мирослава Антоновича в контексті напрямку історично інформованого виконавства, не викликає сумніву, а звернення до постаті одного з чільних представників музичної культури української діаспори заслуговує на повагу.

Визначення категоріального апарату дисертації, зокрема об'єкта та предмета роботи, врівноважується формулюванням мети дисертації, що дозволяє конкретизувати напрями науково-дослідницьких пошуків.

Для розв'язання поставлених завдань п. Є. Лазаревич використовує добре апробовані *методи* (типологічний, джерелознавчий, компаративний, музикознавчий, історико-біографічний, аналітичний та індуктивний), які дозволяють здійснити комплексне дослідження.

Міцні джерелознавчі засади дисертації п. Є. Лазаревич підтверджені 186-ти позиціями у списку використаних джерел та літератури. Головними тут є праці відомих учених з філософії та естетики, культурології та музикознавства, історії та літератури, які відображають різні аспекти порушеної проблеми. Привертають увагу джерела іноземними мовами (більше 50-ти), частина з яких вводиться в український науковий обіг чи не вперше. Це свідчення наукового кругозору пошукачки, її прагнення розширити рамки добре апробованих в українській науці джерел.

Перший розділ дисертації зосереджено на традиціях давньої сакральної музики західного та східного обряду другої половини XX ст., зокрема проблематиці, естетиці та історіографії. Розглядаються естетичні засади виконання релігійної музики східної та західної традицій, їх відмінності, а також проблематика концертного виконавства давньої сакральної музики.

Він складається з чотирьох підрозділів, в яких розглянуто джерельну базу дослідження та історіографію проблеми.

Здійснюючи історіографічний огляд (підрозділ 1.1.), п. Є. Лазаревич зосереджує увагу на науковій літературі, яка є теоретичною базою дослідження. В першу чергу це праці українських та зарубіжних дослідників, присвячені аналізу естетичних витоків, особливостей та відмінностей літургійного співу східної та західної Церкви, проблематиці *історично інформованого руху* у європейському виконавстві другої половини XX ст., формуванню диригентської майстерності та вокальної освіти М. Антоновича, виконавській діяльності *Візантійського хору*, а також аналізу київо-печерського багатоголосного літургійного співу, виконавської традиції хорів О. Кошиця, Д. Котка і Я. Калішевського, особливостей галицької Літургії та їх впливу на формування богослужбового виконавства *Візантійського хору* М. Антоновича.

Необхідно звернути увагу на методологію напрямку *історично інформованого виконавства*, який є наріжним каменем дисертації. Обравши його інструментом дослідження, п. Є. Лазаревич зумовила новий погляд на діяльність *Візантійського хору* та його керівника. Це не тільки особистий внесок здобувачки, але новизна в сучасних українських мистецтвознавчих дослідженнях.

Теоретичною базою в цьому напрямку стали праці таких зарубіжних вчених, як Р. Тарускін, Б. Шерман, Ч. Розен, П. Ківи, Б. Багбі, Дж. Батт, Л. Дрейфус, Дж. Керман, С. Круковські. Всі вони надруковані іноземними мовами, опрацьовані дисертанткою і введені в науковий обіг.

Загальновідомо, що ґрунтовність наукового дослідження забезпечується *джерельною базою*, і якщо його основу складають архівні матеріали, то цінність такої роботи важко переоцінити. Дисертація п. Є. Лазаревич значною мірою побудована на архівних матеріалах з архіву М. Антоновича, який зберігається в Інституті церковної музики Українського католицького університету (м. Львів). Слід відзначити, що дослідниця багато років працювала з цим фондом як помічниця професора Ю. Ясіновського і ми особисто спостерігали її копітку і наполегливу працю в цьому напрямку.

Є. Лазаревич *вперше вводить в науковий обіг* епістолярій, щоденник та інші особисті документи митця, а саме: документи, фотоматеріали, програми концертів, афіші, рецензії на виступи хору в пресі, листи, щоденники та альбоми, укладені М. Антоновичем. Окрему групу матеріалів складають звукозаписи хору на платівках, аудіокасетах і дисках. Опрацювання такого широкого кола джерельних матеріалів забезпечило вірогідність теоретичних розмислів авторки.

Два наступні підрозділи (1.2 та 1.3) присвячені *естетичним засадам виконавства церковної музики східної та західної традицій.* В роботі наголошено, що на формування естетики українського церковного співу, яку в українській церковній музиці найяскравіше представляє києво-печерський лаврський спів, важливий вплив мали теологічні та естетичні погляди отців Церкви на місце, роль і завдання музики в літургії. Його (спів) характеризують такі засоби виконавської виразності як гра тембрів, високий ступінь індивідуалізації окремих голосів при ідеальній зіспіваності, емоційна виразність співу, що підкреслює зміст співаного тексту і пов'язана з нею динамічна різноманітність та ін. Емоційна насиченість співу східної Церкви виконувала функцію наближення догматики віровчення до слухачів і сприяла кращому її засвоєнню. Основними рисами естетики співочої церковної традиції Західної Церкви є: раціональність, уникання індивідуалізації голосів, помірність динамічної градації, відсутність тембральної колористики, стриманість у вияві емоцій (с.76 дис.).

Є. Лазаревич відзначає, що проблемою Західної Церкви у XX ст. стала втрата зв'язку з давньою музичною традицією, поступовий перехід церковного співу у сферу концертного виконання. Виконання цієї музики в межах руху *історично інформованого виконавства* є цінним тим, що в останні десятиліття минулого століття воно стало чи не найбільш професійною формою існування її (с.77 дис.).

Концептуально важливим є підрозділ *1.4. Виконання давньої релігійної музики з погляду історично інформованого виконавства: методологія,*

завдання, інституції, в якому п. Є. Лазаревич розглядає проблематику концертного виконавства давньої релігійної музики в межах *історично інформованого* виконавського руху другої половини XX ст. як основної форми розвитку виконавства хорової богослужбової музики західної традиції в цей період.

В той час як виконавський і науковий напрями цього руху розвивалися в Європі та Америці впродовж другої половини XX ст., в силу об'єктивних причин в Україні він розпочинається тільки в останні десятиліття, про що п. Є. Лазаревич вказує у дисертації (с. 74–76).

Провідною в цьому процесі є діяльність львівських музикантів, адже, як наголошує пошукачка, «значну роль у розвитку *історично інформованого напрямку* в Україні відіграла діяльність Романа Стельмащука, засновника Фестивалю Давньої Музики у Львові та ансамблю «A cappella Leopolis», який виконує середньовічні григоріанські хорали і церковні пісні. <…> Фестиваль Давньої Музики, заснований Романом Стельмащуком у 2003 році – наймасштабніший в Україні фестиваль, у якому беруть участь колективи та солісти, які працюють в межах *історично інформованого виконавства* давньої європейської музики, з різних країн (Швеція, Швейцарія, Італія, Австрія, Німеччина, Великобританія, Нідерланди, Чілі, США, Угорщина, Чехія, Словаччина, Польща, Литва, Росія, Білорусь, Україна)» (с. 75 дис.).

Пошукачкою виявлено і обґрунтовано такі ознаки *історично інформованого виконання* у діяльності *Візантійського хору*: «відсутність базових ознак традиційного виконавства; виконання творів інших історичних періодів, відтворення втрачених або перерваних традицій; виконання музики не носіями традиції, а виконавцями, які засвоюють її через теоретичні роз'яснення і практичні заняття; відтворення цілісного музичного літургійного дійства, традиція виконання якого на той момент була заборонена у властивих для нього умовах; виконанню музики передує її дослідження; присутній елемент інформування, інструктування виконавців, їх ментального та технічного приготування до виконання чужої для них музики; звучання хору вдалося

максимально наблизити до звучання українського хорового співу в літургії у природному контексті» (с. 176–177 дис.).

Другий розділ дисертації присвячений огляду основних етапів формування диригентської майстерності М. Антоновича та дослідженню історії створення та діяльності *Візантійського хору з Утрехту* під його керівництвом у 1951–1991 роках. У підрозділі *2.1. Освітній універсум як основа диригентської діяльності М. Антоновича* проаналізовані основні фактори, які мали вплив на формування М. Антоновича як диригента та майбутнього керівника *Візантійського хору*: навчання у Вищому музичному інституті ім. М. Лисенка у Львові, де він опановував вокальну освіту у класі відомого львівського педагога, співачки Одарки Бандрівської; знайомство з відомим диригентом Дмитром Котком, у хорі Малої духовної семінарії під керівництвом якого він співав; здобуття вокальної освіти у Віденській музичній академії та праця на сценах оперних театрів. Ці фактори зумовили глибоке розуміння М. Антоновичем специфіки вокалу і всієї проблематики, пов'язаної з працею соліста-вокаліста, випрацювання ним власної методики, яку успішно застосовував в індивідуальній праці з хористами *Візантійського хору*. Чого тільки варті багатолітні індивідуальні уроки з постановки голосу з кожним хористом!

У підрозділі *2.2. Методологічні засади організації Візантійського хору та формування його жанрово-стильового образу* здійснено огляд діяльності хору та проаналізовано методичні засади праці М. Антоновича з голосами співаків хору, у підрозділі *2.3.* розкрито *виконавські проблеми хорового співу крізь призму епістолярної дискусії Мирослава Антоновича з Мирославом Скала-Старицьким.* Дослідження взаємин цих двох визначних діячів музичної культури української діаспори допомогло п. Є. Лазаревич глибше проникнути в маловідомі події особистої і творчої біографії М. Антоновича, а також з'ясувати його погляди на методику праці з хоровим колективом.

Підрозділ *2.4.* сфокусований на розкритті с*тилістичних особливостей репертуару: літургійна музика візантійського обряду, українська народна пісня та творча спадщина М. Антоновича в репертуарі Візантійського хору.*

Третій розділ, який можна назвати кульмінаційним в архітектоніці дисертації, присвячений аналізу виконання літургійної музики *Візантійським хором* М. Антоновича в контексті європейського хорового виконавства другої половини XX ст. з погляду *історично інформованого виконавства.* Пошукачка розглядає дві основні традиції українського богослужбового виконавства, які зберігав та розвивав М. Антонович зі своїм колективом, а саме – співочі традиції лаврського багатоголосного літургійного співу та галицьку літургійну традицію хорового співу другої половини XIX – першої половини XX ст. У підрозділі 3.1. п. Є. Лазаревич розглядає вплив співочих традицій Києво-Печерської лаври на формування звукового ідеалу *Візантійського хору*. М. Антонович відтворював основні складові, притаманні давньому лаврському вокально-хоровому виконанню, такі як склад голосів, темброві поєднання, динаміка, агогіка, емоційна насиченість співу, відповідна до змісту співаного тексту, що захоплювало у виконанні хору слухачів-католиків, звиклих швидше до величі інструментального стилю виконання, до стриманості виразу почуттів, ніж до емоційних проявів у церковній музиці.

Виконавські традиції хорів О. Кошиця, Д. Котка і Я. Калішевського, які були взірцем для М. Антоновича, продовжувалися у практиці *Візантійського хору* (підрозділ 3.2.).

Поряд з київською лаврською традицією, М. Антонович намагався зберігати та продовжувати традиції галицького літургійного співу другої половини XIX – першої половини XX ст. (підрозділ 3.3.). Реконструюючи цілісну літургію, М. Антонович прагнув поєднати твори київського напіву, композиторів так званої «золотої доби» (за Б. Кудриком), перемишльської школи та самоїлкові напіви. У виконанні *Візантійського хору*, як і в галицькій літургії, гармонійно поєднувались київська та галицька традиції. Можемо

стверджувати, що в цьому аспекті діяльність М. Антоновича була соборною, екуменічною, спрямованою на єднання.

У підрозділі *3.4. Діяльність Візантійського хору з погляду історично інформованого виконавства* п. Є. Лазаревич довела, що діяльність цього хору відповідає всім головним методологічним засадам, які сформувалися у рамках напрямку *історично інформованого виконавства*, і тому її можливо розглядати в параметрах сучасних методологічних координат.

Таким чином, зі сторінок дисертації перед нами постає багатогранна особистість митця, яка несла в собі імпульси саморозвитку, самовтілення і самоорганізації, розпорядник своїх соціальних і індивідуально-особистісних можливостей. М. Антонович завжди був готовим до освоєння нових професійних і життєвих ролей, виходу за межі усталених стереотипів і шаблонів, до збагачення власного життєвого досвіду.

Висновки завершують розділи та дисертаційний виклад загалом.

Слід зазначити, що дисертація написана доброю літературною мовою, текст не переобтяжений цитуванням.

Впевнене професійне знання досліджуваної проблеми забезпечує високу міру довіри до наукових висновків п. Є. Лазаревич.

Наукову новизну дослідження визначає сконцентрованість на комплексному осмисленні естетико-стильових особливостей виконавської діяльності *Візантійського хору* під керівництвом Мирослава Антоновича в контексті напрямку історично інформованого виконавства. Дослідницею *вперше* впроваджено до наукового обігу ряд архівних матеріалів, що стосуються історії створення і діяльності *Візантійського хору* (листування, нотатки, щоденники, документація хору, рецензії української та закордонної преси та ін.); визначено основні етапи формування вокальної та диригентської освіти М. Антоновича, його становлення як оперного співака, досліджено методику праці над вокальною технікою співаків *Візантійського хору*; проаналізовано репертуар *Візантійського хору*; досліджено виконавську діяльність *Візантійського хору* з позиції напрямку історично інформованого

виконавства. *Набуло подальшого розвитку:* з'ясування особливостей києво-печерського лаврського співу як одного з джерел формування літургійного виконавства *Візантійського хору*; встановлення спадкоємності виконавського стилю *Візантійського хору* Антоновича із виконавською традицією хорів О. Кошиця, Д. Котка і Я. Калішевського; окреслення особливостей галицької традиції богослужбового співу кінця XIX – початку XX ст. в літургії східного обряду у виконанні *Візантійського хору*; *Доповнено*: виконавську ділянку європейського хорового мистецтва другої половини XX ст.; тематичну та репертуарну сферу української музичної культури.

Науково-практичне значення дослідження полягає в тому, матеріали дисертації можуть використовуватись у розробці навчальних планів, програм та рекомендацій з питань історії, вокальної та хорової виконавської практики викладачів музично-освітніх закладів, духовних семінарій та дяківсько-регентських шкіл, для поглибленого вивчення історії української музичної культури та вокально-хорового виконавства.

Необхідно відзначити **особистий внесок здобувачки,** яка вперше проаналізувала діяльність *Візантійського хору* М. Антоновича в контексті європейського виконавства другої половини XX ст. та методології напрямку *історично інформованого виконавства*.

Позитивно слід оцінити і **ступінь апробації** ідей дисертаційної роботи. Автор опублікувала шість одноосібних публікацій, з них п'ять – у фахових виданнях, визначених МОН України, і одна стаття – в іноземному виданні; брала участь у міжнародних та всеукраїнських конференціях.

Вагомість ідей дисертації п. Є. Лазаревич та їх практична значущість для українського соціуму провокує до зауважень та запитань.

Запитання:

1. Зважаючи на те, що центральною фігурою дисертації є творча особистість Мирослава Антоновича, чи не доцільно було звернути більшу увагу на висвітлення психолого-аксіологічних аспектів цієї неповторної постаті?

2. Оскільки діяльність *Візантійського хору* під керуванням Мирослава Антоновича є феноменальною, чи не слід було застосувати феноменологічний метод дослідження і посилити цей аспект роботи?

Зауваження:

1. У підрозділі 1.2, який присвячений *естетичним засадам виконавства церковної музики східної традиції*, варто було більш яскраво висвітлити специфіку київської хорової школи, ґрунтуючись на працях доктора мистецвознавства Анатолія Лащенка, зокрема його монографії «З історії Київської хорової школи» (Київ, 2007), його положеннях про комплекс співацько-хорового буття, єдність первинного (кореневої співацької традиції) і похідного (професійна академічна хорова справа з її національними і культурними впливами).

2. Обсяг підрозділу 3.1. налічує всього шість сторінок, що є недостатнім для повноцінного розкриття зазначеного аспекту роботи.

3. Помічено, що висновки дисертації не повністю співпадають із висновками автореферату. У дисертації вони розгорнутіші, в авторефераті – дещо скорочені.

4. Прізвища науковців, наведені в теоретичній базі дослідження, варто наводити в алфавітному порядку.

Висловлені зауваження в жодному разі не впливають на загальну високу позитивну оцінку дисертації.

Висновок. У цілому, треба погодитись з тим, що рецензована дисертація «*Візантійський хор* М. Антоновича в контексті європейського хорового виконавства другої половини XX століття» п. Є. Лазаревич є своєчасним мистецтвознавчим дослідженням, у якому представлені перспективні напрями вивчення української музичної культури, зібраний та систематизований важливий фактичний матеріал. Дисертація п. Є. Лазаревич демонструє ретельне опрацювання здобувачкою обраної теми, здібність до аналітичного структурування відповідних висновків та засвідчує її наукову зрілість. Безумовним позитивним цієї роботи є те, що вона розкриває присутність

українського національного доробку у світовому глобальному культурному середовищі, узагальнюючи досвід українського митця, підносить його до наукового дискурсу світового рівня.

Таким чином, приходимо до обґрунтованого висновку, що дисертація Лазаревич Євгенії Юріївни «*Візантійський хор* М. Антоновича в контексті європейського хорового виконавства другої половини XX століття» цілком відповідає вимогам МОН України щодо предметного змісту та методологічної значущості дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 – музичне мистецтво. Автореферат дисертації «*Візантійський хор* М. Антоновича в контексті європейського хорового виконавства другої половини XX століття» та публікації за її темою повною мірою віддзеркалюють зміст дослідження. Зміст автореферату та основні положення дисертації – ідентичні.

Отже, Лазаревич Євгенія Юріївна заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 – музичне мистецтво.

Офіційний опонент
доктор мистецтвознавства,
професор, професор кафедри
методики музичного виховання та диригування
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»,
заслужений працівник культури України,
член Національної спілки композиторів України **Г. В. Карась**

ПІДПИС Карась Г.В. ЗАВІРЯЮ
Начальник відділу кадрів
Державного вищого навчального закладу
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
код 02125266
08. 10 2018 р.